

TANZİMATTAN, II. MEŞRUTİYET'E TAADDÜD-İ ZEVCÂTI SAVUNANLAR, REDDEDENLER VE GEREKÇELERİ*

DEBATES OF MULTI-WOMAN MARRIAGES IN THE OTTOMAN STATE FROM TANZİMAT ERA Till THE SECOND CONSTITUTIONAL PERİOD

Hayrunnisa AKDAŞ**, Abdullah KAHRAMAN***

ÖZET: İnsanlığın varoluşu ile başlayan çok evlilik tartışmaları her zaman ve zeminde tartışılmış, birden çok kadınla evlilik dini ve kültürel ideolojiler kapsamında toplumda uygulanmıştır. Osmanlı Devletinde de (Batılılaşma ve modernleşme kapsamında) sosyal, siyasal, kültürel vb. birçok alanda tartışmalar yapılarak toplumun sorunlarına çözümler aranmıştır. Sosyal meseleler içerisinde önemli bir yer işgal eden aile meselesi ve kadın meselesi(hakları) üzerinde özellikle durulmuş, bu da birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Çok eşlilik meselesi de bu dönemde en çok tartışılan meseleler arasında yerini almıştır. Tartışmalar, Tanzimat'la başlayarak, II. Meşrutiyet döneminde yoğunlaşmış ve üç fikir akımı olan İslamcılar, Batıcılar ve Türkçüler'in görüşleri çerçevesinde ilerlemiştir.

Anahtar Sözcükler: Taaddüd-i Zevcât, Çok Eşlilik, Çok Evlilik, Meşrutiyette Kadın, Kadın Tartışmaları.

ABSTRACT: Polygamy has always been argued since the beginning of mankind and marriages with multiple women have been applied on religious or cultural basis.

During the modernisation period of Ottoman Empire many political, cultural and Social debates have been aroused on this issue as marriage and woman rights are very important social phenomenon. Polygamy has been the most important issue among these debates which started with the political reforms made in the Ottoman State called Tanzimat performed by 1839. Different views of three prominent ideologies Islamists, turanids and westerns have been aroused especially after the constitutional monarchy period and these views have been presented in this thesis in a comparative manner.

Keywords: Polygamy, Bigamy, Polygyny, Woman In Monarchy Constitutional, Woman Discussions.

1. GİRİŞ

Bu makale Tanzimat döneminden başlayarak, II. Meşrutiyet dönemi boyunca Batılılaşma kapsamında yapılan taaddüd-i zevcât tartışmalarını incelemektedir. Taaddüd-i zevcâti savunan ve reddeden ilim ve fikir adamlarının görüşleri belirtilmiş, tartışmaların Hukuku Aile Kararnamesine ne düzeyde etki ettiği üzerinde durulmuştur. Meselenin daha iyi anlaşılması için öncelikle taaddüd-i zevcat kavramını kısaca tanımlayarak konuyu sunmak istiyoruz:

“ Taaddüd-i zevcât” bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesi anlamına gelir. “ Çok karılılık” ya da “ polygamy” olarak da ifade edilmektedir. Toplumda “çok eşlilik” ya da “çok

* Konu farklı açılardan ve daha geniş bir perspektiften ,“ II. Meşrutiyet Döneminde Taaddüd-i Zevcat Tartışmaları” Başlığı Adı Altında, Yüksek Lisans Tezi Olarak Çalışılmaktadır.

** İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku A.B.D. Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İstanbul-Turkey, akdas-hayrun@hotmail.com

*** İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku A.B.D. Öğretim Üyesi- Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı, Marmara Üniversitesi, İstanbul-Turkey, a.kahraman69@hotmail.com

evlilik” tabirleri kullanılsa da genel olarak bu kavramlar “çok karılılığı (birden fazla kadınla evliliği)” ifade etmemektedir. Çünkü çok eşlilik ve çok evlilik kavramlarında erkeğin birden fazla kadın alması durumu olduğu gibi, bir kadının da birden fazla erkekle evlenmesi “*taaddüd-i ezvâc*” diğer bir ifadeyle “polyandry” olarak ifade edilen durumda ortaya çıkmaktadır¹. Günümüzde “*eşcinsellik*”² olarak da ifade edilen erkeğin erkekle evliliği ya da kadının kadınla evliliği gibi birçok evlenme şekilleri de ortaya çıkmıştır. Az ya da çok farklı biçimlerde evlenme şekilleri ortaya çıksa da tarih boyunca en yaygın, ideal ve meşru evlenme şekli “monogamy” olarak ifade edilen bir erkeğin bir kadınla evliliğidir.³

2. DÖNEMİN SİYASİ VE FİKRİ ÖZELLİĞİ

1299 yılında kurulan Osmanlı Devleti, bir takım iç ve dış etkenlerin tesiriyle, 1699 yılında Karlofça Antlaşması’yla gerileme dönemine girmiştir. Devleti tekrar eski düzenine kavuşturmak için devlet yönetiminde yeni arayışlara girilmiş, yeni yasalar, yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu amaçla 1839 yılında ilk defa devlet eliyle düzenlemeye gidilmiş ve Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir.⁴

Tanzimat Fermanı’nda kadınlarla ilgili doğrudan hükümler ve maddeler bulunmamakla birlikte bu ferman, yeni bir zihinsel yenilenme için dönüm noktası olmuş ve kadının kendi üzerinde düşünmesine, haklarının gündeme gelmesine sebep olmuştur. Dönemin aydınları kadının toplumsal hayatta nasıl yer alacağına dâir yazılar yazmaya, İslâm adına konan pratikleri tartışmaya başlamışlardır.⁵ Özellikle “çok eşlilik, boşanma, örtünme, esaret” gibi meseleler gündeme gelmiştir. Bu konular üzerinde durulmasının sebebi, batılılaşma serüveninde verilen mücadelede, kendilerini beğendirmek zorunda oldukları durumun, çoğu kez İslâmî hükümlerle de yakından ilişkili olmasıydı.

Tanzimat fermanından sonra, Islahat fermanı yayınlanmış daha sonrada I. Meşrutiyet (1876) ve II. Meşrutiyet (1908) ilan edilmiştir.⁶ Tanzimat’la başlayan Batılılaşma faaliyetleri, II. Meşrutiyet döneminde artarak (siyasal, sosyal, kültürel birçok alanda topluma etki ederek) toplumu yönlendirmiş ve bir takım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanı ile herkes düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilme imkânı bulmuş, 1908-1918 yıllarında yapılan tartışmalar, sanki iki yüz yıl biriken çağdaşlaşma sorunlarının tamamını kapsayan tartışmalar haline gelmiştir.⁷

Devleti yeniden eski gücüne ve düzenine kavuşturmak amacıyla “İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık” akımları ortaya çıkmıştır.

Batıcılık akımına göre; ilerlemenin yöntemi Batılıların yaptıklarını yapmaktır. Bunları alıp taklit etmektir.

¹Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, İstanbul, 1987, s.77; **Polyandry**: “Toplumda bazı kabile ve milletlerde çok az uygulanan, yaygın olmayan bir durumdur.” Geniş bilgi için Bkz. Adnan Demircan, “Cahiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik”, İstem Yayınları, Y:1, S:2, 2003, s.10.

²**Eşcinsellik**; Dünyada 17 ülkede, Avrupa genelinde 12 ülkede yasaldır. 2001 yılında ilk Hollanda da uygulanmıştır. Belçika, İspanya, Danimarka, Norveç, İsveç, Portekiz, İzlanda, Fransa, Birleşik Krallık, Lüksemburg son olarak da İrlanda da eş cinsel evliliği yasallaştırmıştır. Bkz. “Eş Cinsel Evlilik”, https://tr.wikipedia.org/wiki/E%C5%9F_cinsel_evlilik, (04.08.2015) ; “Hollanda’da, Belçika’da ve İspanya’da eşcinseller, evlilik birliği kurabilmektedirler. Hollanda’da 01.04.2001, Belçika’da 01.06.2003 ve eşcinsel hayat ortaklığında terekenin paylaşılması İspanya’da 03.07.2005 tarihinden itibaren cinsiyet farklılığı, evlenme şartlarının arasında sayılmamaktadır. T.M.K da yasak olduğuna dâir bir madde olmamakla beraber, Türk gelenek ve göreneklerine aykırıdır”. Bkz. Pürselim Doğanay, “Eşcinsel Paylaşımında Terekenin Paylaşılması”, MHB, Y:31, S: I, 2001, s.245.

³ Erkal, s.77.

⁴ Mümtazer Türköne, “Osmanlılarda Islahat ve Teceddüd-Modernleşme Ve Din”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, İz Yayınları, 1996, VI, 67-71.

⁵ Yıldız Ramazanoğlu, “Osmanlı Kadın Hareketinde İslâmî Temalar”, *Türkiye’de İslâmîlik Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul, 2013, s.129.

⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev.-Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınları, 2002, s.31-56.

⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.410.

Türkçülere göre; böyle olması mümkün değil, hem de olması gereken değildir.

İslamcılara göre ise; işin bir sınırı çizilmeli, Batılılaşacak yanlarla, Batılılaşmayacak yanlar ayrılmalı, ona göre bir parça Batılılaşmalı, bir parça da biz olarak kalmalı”⁸ şeklinde görüş ayrılıkları içerisinde bulunuyorlardı.

Bu fikir akımlarının ortak noktası her ne kadar İmparatorluğu eski gücüne kavuşturmak olsa da, zamanla ideolojileri ekseninde fikrî ayrılıklar yaşamalarının yanı sıra bazen de kendi içlerinde çatışmışlardır. Bu fikrî çizgileri net olarak ayırmak zor olsa da düşünürlerin etrafında toplandıkları basın yayın organları bunu biraz daha netleştirmiştir. Seçkin ilim ve fikir adamları dönemin önemli yayın organları aracılığıyla makaleler yazarak görüşlerini ifade etmişlerdir. Batılılaşma kapsamında kadın sorunsalı üzerine yapılan çok eşlilik tartışmaları, böyle bir dönemin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

3.TAADDÜD-İ ZEVCÂTI SAVUNANLAR, REDDEDENLER VE GEREKÇELER

3. 1. Taaddüd-i Zevcâtı Reddedenler ve Gerekçeleri

II. Meşrutiyet döneminde, Batıcıların en önemli yayın organı “İctihad Mecmuası” olmuştur. Batıcı ilim ve fikir adamlarından Tahsin Nahid ve Abdullah Cevdet çok eşlilikle ilgili makalelerini İctihad Mecmuasında yayınlamıştır, Celal Nuri görüşlerini “Kadınlarımız” adlı eserinde dile getirmiştir. Celal Nuri, çok eşliliğe engel olarak maişetin daralması itibarıyla erkeklerdeki uyanışı ve kadınların da rüşd olup kendi şahsiyetlerini tanımalarını görür. Ona göre böyle bir ailede kıskançlıklar hiçbir zaman bitmeyecek, eşler arasında huzursuzluklar baş gösterecektir.⁹ O çok eşliliğin var olduğu ailede kadınların şahsiyetlerinin düşük olduğunu, söz sahibi olamadıklarını, sürekli bir geçimsizlik ve kıskançlık olacağını da belirtir. Kocasının diğer kadınla beraber olduğunu gören kadının büyük bir hayal kırıklığına uğrayacağı, kadının hayatının sürekli bir azaba dönüşüp, ahlakının ve huyunun da bozulacağı kanaatinde. Celal Nuri, çok eşliliği çocuklar açısından da zararlı görür. Çünkü çocuk sayısı fazla olan bu aileler çocukların hukukuna riâyet edemeyerek, güzel bir bakım ve terbiye veremeyeceklerdir. Dolayısıyla çocuklar sağlıklı bir ortam içerisinde büyümek zorunda kalacaklardır.¹⁰

Halife, nasıl ki Kur’ân da haram kılınan faizi, ticari ve iktisadi nedenlerden dolayı, yüzde dokuza kadar caiz görüp murabaha nizamnamesi yayınlamış ve hâkimler de buna göre fetva vermiş ise durumun ıslahı için bu uygulama çok eşlilikte de devreye sokulmalıdır. Yani halife kanun çıkararak çok eşliliği de yasaklamalıdır.¹¹

Tahsin Nahit de, Celal Nuri'nin görüşlerini teyit etmektedir.

Tahsin Nahit'e göre; çok eşlilik akla uygun değildir. Zaman ve şartlar değişmiştir. Bu durum müslümanları batıya karşı gülünç bir hale getirmiştir. Tahsin Nahid görüşlerini şöyle ifade eder:

“Ne ise son zamanlar taaddüd-i zevcât modadan düştü. Mamefih, Anadolu’da ayda eline iki yüz kuruş geçip de, iki karısı olmayan erkek pek azdır. Aile müessesesini kökten sarsacak en büyük felaketlerden biri de budur. İstanbul’da modadan düşmesine sebep, ne erkeklerdeki uyanış, ne de kadının rüşd derecesine ermesi değil ancak maişetin daralması, eski tarzda harem dairelerinin idare edilmemesidir. Odalık usûlünü de modadan düşüren amilde yine bu parasızlıktır ki, bu züğürtlüğe insanın şükredeceği geliyor! ¹² İslâmîyet taaddüd-i zevcât-ı gayet müşkil görür. Men derecesinde kısıtlar. Cümlesine adaleti esas kabul etmiştir ki, bu da insanın fevkindedir. Bin üç yüz sene sonra tebaa değişmiş, maliye ve ekonomi başka bir şekil

⁸ Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk Ve Toplumsal Devrimler*, II. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1998, s.46.

⁹ Celal Nuri, “Taaddüd-i Zevcât ve İstifraş”, *Kadınlarımız*, İstanbul, İctihad, H-1331, s.139-140.

¹⁰ Celal Nuri, s.140.

¹¹ Celal Nuri, s.144.

¹² Tahsin Nahid, s.1537.

almıştır. Taaddüd-i zevcâtı müslümanlar arasında men etmekte toplumun menfaati vardır.”¹³

Tahsin Nahid çok eşliliğin yanında toplumda var olan görücü usulü evliliği de şu ifadelerle eleştirir:

“Pırasa alırken seçme hakkımız var; ömrümüz oldukça birlikte yaşayacağız, çocuklarımızı beraber yetiştirip, terbiye edeceğiz, zevcelerimizi alırken seçme hakkımız yok! Bu halimize vahşiler güler, medeniler ağlar; bizi bilmeyen bir insanı kâmil şu satırları okusa köstebekler izdivacından bahsolunduğuna kani olur. Evet, bizde kadın almak pırasa almaktan daha ehemmiyetsiz addolunuyor. Karı koca birbirini ilk defa düğün günü, yatak odasında görüyorlar. Mantiken bu kadar iflas eden bir memleket yoktur.”¹⁴

Batıcıların önde gelen savunucusu Abdullah Cevdet taaddüd-i zevcât’ın nüfusun artması için etken görülmesini doğru bulmaz. Bir milletin kuvvetli olması fertlerinin çoğalmasıyla değil kuvvetli ve muhabbetli ailelerin çoğalmasıyla olur. Oysaki çocuklar, ikinci bir eş aldığı takdirde validelerini yarım yamalak bırakan babadan nefret edeceklerdir. Abdullah Cevdet bu görüşünü “İçinde birden ziyade ana hanım bulunan hane, hane değildir¹⁵ ifadeleriyle dile getirir. Ona göre taaddüd-i zevcât bir kanun dâhilinde yasaklandığı takdirde bu kadın için büyük bir terfi olacak, tek kadınla evlilik kadına iktisadi olduğu kadar manevi bir tatminde sağlayacaktır.¹⁶ Kısaca; Batıcı ilim ve fikir adamları iktisadi, içtimai ve ailevi açıdan tek eşliliği savunmuşlardır.

Batıcı ilim ve fikir adamlarında olduğu gibi, Türkçüler de tek eşliliği savunmaktadır.

Arnavut olmakla beraber Türkçülüğün savunucusu, Tanzimat Dönemi yazarlarından Şemseddin Sami çok eşlilik ile ilgili görüşlerini “Kadınlarımız” adlı eserinde dile getirmiştir. Şemseddin Sami’ye göre insan iki kutsal şey için evlenir. Bunlardan birincisi “aşk” , ikincisi “aile olma arzusu” dur. Bir erkek birkaç kişiyi sevebilir fakat tek bir kadına âşık olabilir. Aynı şekilde bir evde birden fazla kadın olduğu takdirde aile de olunamayacaktır. Kocasını seven kadının dünya da en büyük düşmanı kocasının (kendisinden) başka sevdiği kadındır. Çünkü kıskançlık yalnız kadında değil, hayvanda da var olan bir durumdur.¹⁷ O görüşlerine şöyle devam eder:

“Aşk ve muhabbet hususunda kadınların erkeklerden bir farkı varsa, o da kadınların erkekler kadar çabuk sevmemeleri fakat sevdikleri zaman daha fazla sevmelerinden, aşkta ayağı daha sağlam olmalarından ibarettir. Bu görüş kabul edildiği halde bir erkeğin karısının kendisinden başka birisini sevmesine ve kendinden başka bir kocası daha bulunmasına tahammül edip edemeyeceği düşünülün de aşkı daha şiddetli olan bir kadının, kocasının kendisinden başka birini sevmesine ve kendinden başka bir karısı daha bulunmasına nasıl tahammül edebileceği karşılaştırılsın. Karısının başkasını sevdiğini ve başkası tarafından sevildiğini anlayan erkeğin, bir şey düşünmeyerek, hem karısını hem rakibini öldürdüğü defalarca görülmüştür. Kocasının diğer bir karısı daha olduğunu gören kadının tahammülü ise ancak zaafından ve elinden bir şey gelmediğindedir.”¹⁸

Dolayısıyla huzursuzluklar baş gösterecek, bu huzursuzluklar çocuklara da yansiyacaktır. Zira tek eş olduğu takdirde bu gibi sıkıntılar olmayacak, daha huzurlu bir aile ortamı oluşacaktır. Şemseddin Sami’ye göre tek eşlilik olması gerekindir fakat çok eşlilik kanunla da yasaklanmamalıdır. Hastalık, sakatlık, çocuğun olmaması gibi durumlar nedeniyle çok eşliliğe ihtiyaç da duyulabilir.¹⁹

II. Meşrutiyet dönemi İzmir Mebusu, Hukukçu Mansurizâde Said ise Türkçülerin en önemli yayın organı olan “İslam Mecmuasında” görüşlerini ifade etmiştir. Mansurizâde genel

¹³ Tahsin Nahid, s.1537.

¹⁴ Tahsin Nahid, s.1538.

¹⁵ Abdullah Cevdet, “Kânun-u Medeni ve Adliye Vekilimiz”, İctihad, 1 Haziran 1925, No:205, s.3989.

¹⁶ Abdullah Cevdet, s.3991.

¹⁷ Şemseddin Sami, *Kadınlar*, Hazırlayan, İsmail Doğan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996, s.59.

¹⁸ Şemseddin Sami, s.61-62.

¹⁹ Şemseddin Sami, s.63-64.

görüşleri itibariyle İslamcı camianın içerisinde yer alsa da, gerek çok eşlilikle ilgili görüşleri, gerek Türkçülerin en önemli yayın organı olan “İslam Mecmuasında” fikirlerini dile getirmesi itibariyle Türkçü grubun içerisinde yer almıştır.

Mansurizâde Said, Ziya Gökalp gibi Meşrutiyet Dönemi Türkçüleri, Şemseddin Sami gibi düşünmezler. Onlara göre çok eşlilik kanun dâhilinde yasaklanabilir. Hukuk Profesörü Mansurizâde Said, İslâm dininde çok eşlilik hakkında iltizam bağlayıcı bir hüküm olmadığını, Ülü'l emrin emrine ve yasaklamasına tabi bir mesele olup men olunmasına katıyyen mâni olmadığını hatta çok eşliliği bu kadar mevzu bahis dahi etmenin gerekli olmadığını savunur.²⁰ “Allah’a, Rasûlün’e ve Ülü'l emre itaat ediniz”²¹ ayetini mesnet kabul ederek görüşlerini fıkıh usulü kapsamında delillendirir.²²

İslamcı camiadan felsefe profesörü Babanzâde Ahmet Naim ile aylarca süren bir tartışmanın içerisinde yer alır. Beş makale Mansurizâde Said Bey, beş makale de Ahmet Naim Bey yayımlar.

Ahmet Naim böyle bir ictihad yapmasının doğru olmadığını, çok eşliliğin men edilemeyeceğini savunurken, Mansurizâde Said kendisi tarafından icad edilmeyip ictihad yapmadığını, Kuran’da aşikâr olan bir hüküm olduğunu iddia eder. Ahmet Nâim bu iddiayı doğru bulmaz. Ona göre içtihadı daha temkinli yaklaşılmalı ve mesele Asrısaaadet’teki uygulamalar kapsamında değerlendirilmelidir.²³

Mansurizâde içtihad yapmadığını iddia etse de konu Ahmet Nâim Bey tarafından içtihat olarak telakki edilmiştir. Bu da o dönemde var olan içtihat farklılıklarını da göstermesi bakımından önemlidir. İkisi de Türkçü grubun içerisinde yer aldığı halde Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde fikir akımları içerisinde de fikrî ayrılıkların olduğunu görmekteyiz. Tanzimat döneminde gelenekçi bir bakış açısı var iken Meşrutiyet döneminde daha farklı bir istikamette ilerlemiş, kısmen gelenekçi yaklaşımlardan uzaklaşmıştır. Kanaatimizce, Şemseddin Sami de tek eşliliği savunduğu halde Batı’ya karşı Müslümanları küçük düşürmemek adına çok eşliliğin faydalarından da bahsetme ihtiyacı hissetmiştir. Oysaki Türkçü Mansurizâde Said, İslamcı camiadan ciddi tepkiler alsa da görüşlerini cesur bir şekilde ifade edebilme imkânı bulmuş, çok eşliliğin kanun dâhilinde yasaklanabileceğini iddia etmiştir. Bu da Tanzimat dönemine nazaran, meşrutiyet döneminin getirdiği özgürlük ortamından kaynaklanmaktadır.

3. 2. Taaddüd-i Zevcât'ı Savunanalar ve Gerekçeleri

İslamcı İlim ve fikir adamları, çok evliliğin önceki milletlerde de var olduğunu, İslamiyet’in çok evliliği sınırlandırdığını, emretmeyip, istisnai durumlar için ruhsat verdiğini belirtmişlerdir. İslamcı fikir eksenini etrafında birleşen entelektüel camianın en önemli yayın organı ise “Sebilü’r-Reşat” olmuştur. İslamcılar çok eşlilik ile ilgili makalelerini “Sebilü’r-Reşâd” başta olmak üzere “Mahfil, Beyânü’l-Hak, Matbuat Matbaası” ve bazı özel dergilerde yayınlamışlardır.

Genelde Avrupalılara, özelde Türkçü ve Batıcılara karşı çok eşliliği savunmuşlar, çok eşliliğin medeniyetin terakkisi ile ilgili olmadığını ileri sürmüşlerdir. Birden çok kadınla evliliğin eski zamanlardan beri var olduğunu, İslamiyet’in belli şartlar dâhilinde bu geleneği sınırlandırdığını, Hristiyan ve Yahudilerde de çok eşliliği yasaklayan bir hüküm olmayıp sonraki dönemlerde yapılan tecdîd kapsamında yasaklandığını ileri sürmüşlerdir. Taaddüd-i zevcât’ı tıbbi, psikoloji, fizyoloji ve toplumsal birçok açıdan değerlendirmiş ve faydaları üzerinde durmuşlardır. İslamcılar çok eşliliği onaylamakla birlikte herkesin üstesinden gelemeyeceği bir

²⁰ Mansurizâde Said, “Taaddüd-i Zevcât İslâm’dan Men Olunabilir!“, İslâm Mecmûası, 8 Mayıs 1330, C.I, sy:8, s.233.

²¹ Nisa, 4/59.

²² Mansurizâde Said, “Taaddüd-i Zevcât İslâm’dan Men Olunabilir”, s.234.

²³ Babanzâde Ahmet Naim, “Müdâfaat-ı Diniye-Taaddüd-i Zevcat İslam’dan Men Olunabilir mi imiş?”, Sebilü’r-Reşâd, 15 Mayıs 1329, C:XII, sy.298, s.216 ; Mansurizâde Said, “Taaddüd-i Zevcât Münasebetiyle-Yine Efkâr-ı Umûmiyye”, İslâm Mecmûası, 19 Haziran, 1330, C:I, sy: XI, s.325.

durum olduğunu, adaletle hükmetmenin ziyâdesiyle zor olacağını ayet-i kerimlere²⁴ dayandırmışlardır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde yetiştirdiği büyük devlet adamı, âlim, hukukçu Seydişehirli Mahmut Esad Efendi, çok eşliliği tabiatıta var olan fitri bir durum olarak değerlendirmiş, çiftleşme güdüsünün hayvanlarda olduğu gibi insanlarda da var olduğunu, böyle bir doğa kanununun yasaklandığı takdirde dikiş tutturamayacağını iddia etmiştir. İzdivaçtan maksadın sadece şehvani duygular olmadığını, aynı zamanda zürriyet, bekâyı nevi(neslin devamı) ve matlubu ilahi olduğunu ifade etmiştir.²⁵ Zira İslam ruhbanlığı yasaklamış kadınlara anne olma hakkını, erkeklere de baba olma hakkını vermiştir.²⁶ Ona göre çok eşlilik fuhşa engel teşkil etmektedir. Batılıların da aslında çok eşli olduğunu, fakat onların nikâhsız bir şekilde bu ihtiyaçlarını giderdiklerini belirtmektedir.²⁷

Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım aslında tek eşliliği savunmakla beraber, İslam'ın bir takım şartlar dâhilinde çok eşliliğe de izin verdiğini belirtir. Çok eşlilik meselesini kadın haklarını savunmak için dile getirmediğini, İslam'ın bir hükmünün daha iyi anlaşılması için mevzu bahs ettiğini belirtir. O, Mahmut Esad'ın insanı, hayvanlarla aynı düzeye koyarak kıyas yapmasını, sonra da hayvanlardan farklı olduğunu iddia ederek bir düzen dâhilinde nikâh yapması gerekliliği görüşünü tutarsız bularak eleştirir.²⁸ Ona göre çok eşlilik fuhşa engel değildir. Eğer bir erkek fuhuş yapmak istiyorsa, birden fazla eşi olsa da bunu yapacaktır. Zaten büyük şehirlerde geçim sıkıntısından dolayı birden fazla kadın almak, imkânsız denecek kadar güçtür. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Sahabilerin çok eşli olmalarından maksat başkadır zira onların çok eşli olmaları onlar için nimet değil külfet olmuştur.²⁹ Çok eşli olmak istemeyen kadın, İslam'ın izin verdiği talak hakkını da kullanabilir.³⁰ Fatma Aliye'ye göre bu güzel bir çözümdür. Fakat Fatma Aliye'nin bu görüşünü, Mahmut Esad tutarlı bulmamıştır. Zira İslam insanları ayırmak için değil birleştirmek için böyle bir yöntem tercih etmiştir.³¹

Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi çok eşliliği ısrarla savunmaktadır. Ona göre çok eşlilik neslin çoğalması ve iffetin korunması için gereklidir. Anneler kız çocuklarını alçaltıcı bir hisse alıştırmaçlarına, böylesi necip bir hisse alıştırmalıdır.³² Mustafa Sabri Efendi'ye göre kadınlar erkeklerinin gayri meşru ilişkilerinden nasıl haberdar değillerse, isterlerse ikinci evliliklerinden de haberleri olmayabilir. Zaten kadınlar, erkeklere karşı bu kadar bir fedakârlığa katıyyen medyundurlar.³³ Çünkü erkek cihada giderken kadın cihada gitmemektedir. Dolayısıyla kadının kıskançlığıyla erkeğin cihadı dengelenmektedir. Aynı şekilde cihat sonrası toplumda kadın erkek nüfusunda orantısızlık olacaktır ki, bu da toplumun düzenini bozmaktadır.³⁴ Mustafa Sabri'nin bu yorumu bize göre pek tutarlı değildir. Çünkü erkek cihada gittiği takdirde, kadın da onun çocuklarına bakacaktır ki bu yalnız bir kadın için çok da kolay bir durum değildir. Aileye ikinci bir kadın geldiği takdirde hem çocuklarına bakmış olacak, hem de eşini paylaşma durumu ortaya çıkarak kıskançlık baş gösterecektir. Bu kadın için hiç de adaletli bir durum

(Nisa,4/3): “ Yetim kızlarla evlendiğinizde onlara karşı adaletli davranmamaktan korkarsanız, hoşunuza giden diğer kadınlardan iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz. Eğer adaleti gözetmemekten korkarsanız, o zaman bir tane ile veya elinizin altındakiyle (sahip olduğunuz câriye ile) yetinin. Doğruluktan ayrılmamak için bu daha elverişlidir.” ; (Nisa,4/129) : “ Ne kadar istesiniz de kadınlar arasında tam adaleti sağlayamazsınız. Öyleyse birine tamamen yönelip diğerini muallakta (boşta) gibi terk etmeyin. Ve eğer arayı düzeltir ve takva sahibi olursanız o takdirde muhakkak ki Allah, Ğafurdur, Rahimdir.”

²⁵ Mahmut Esad, “*Taaddüd-i Zevcât*”, Malûmat, Tahir Bey. 40 No. Matbaası, Konstantiyye, 1316, s.8.

²⁶ Mahmut Esad, s.21.

²⁷ Mahmut Esad, s.25,s.26-30.

²⁸ Fatma Aliye, Mahmut Esad, *Taaddüd-i Zevcât-ı Zeyl*, Malûmat Kütüphanesi, Tahir Bey 40 No. Matbaası, Konstantiniyye, 1316, s.9.

²⁹ Fatma Aliye, s.13.

³⁰ Fatma Aliye, s.18-19.

³¹ Fatma Aliye, s.70-71.

³² Mustafa Sabri Efendi, “*Taaddüd-i Zevcât*”, *Din-i Müceddidler*, Şehzade Paşa Evkaf Matbaası, 1338-1342,s.364.

³³ Mustafa Sabri Efendi, “*Dini İslâm da Hedefe Münâkaşa Olan Mesâilden Taaddüd-i Zevcât*”, s.229.

³⁴ Mustafa Sabri Efendi, “*Taaddüd-i Zevcât*”, s.348, s.357, s.360.

değildir.

Şeyhülislam Musa Kazım Efendi de, Mustafa Sabri Efendi gibi çok eşliliği ısrarla savunanlardandır. O, çok eşliliği iki açıdan önemli görür. Birincisi “ neslin devamı (tenasül)”, ikincisi “ iffetin muhafazası”dır. Bu fitratta var olan bir durumdur. Kadınların “hayız, nifas ve menopoz” dönemleri, neslin çoğalması için bir kesinti teşkil etmektedir. Neslin korunması için de çok eşliliğe ihtiyaç vardır.³⁵

Ulemadan Ahmet Hamdi Akseki de erkeğin tabiatı ile kadının tabiatının aynı olmadığı görüşündedir.³⁶ Ona göre nevin muhafazası ve neslin bekası (tenasül) için çok eşliliğe ihtiyaç vardır. Zira kadın menopoza girdiği halde erkeğin böyle bir durumu olmadığını bu sürede başka bir kadınla neslin devam edebileceğini savunmaktadır.³⁷ Ona göre, kadın ile erkek ruhen, aklen, fitraten eşit değildir. Kadının erkeğe eşitlik istemesi ya da hâkim olması bir nevi cinnettir. Akseki, Kuran'ın çok eşliliği emretmeyip adalet şartıyla çok eşliliğe izin verdiğini de belirtir.³⁸

Ömer Nasuhi Bilmen meseleyi ahlaki ve duygusal açıdan değerlendirir. Ona göre çok eşlilik eşler arasında iyi geçinmeye mani değildir. Erkek gerekli şartları oluşturduğu takdirde böyle bir durum zaten yaşanmayacaktır. Ona göre çok eşlilik kadının izzeti nefisini rencide etmez.³⁹ Bilakis iffetli bir erkeğin nikâhı altında olmak, iffetsiz bir erkekle birlikten çok daha iyidir.⁴⁰ Aynı zamanda bu durum sefaletle de sürüklenmez. Çünkü çocuk sayısı fazla olduğu zaman bunlar çalışıp para kazanacaklardır.⁴¹ Nasuhi, adalet şartını sağlamanın zor olacağı iddialarını da eleştirerek belli şartlara haiz olmayan erkeğin bir kadın dahi almasının zaten uygun olamayacağını belirtmiştir.⁴² Ömer Nasuhi Batılılara yaranmak için Kuran'da var olan bir hükmün kaldırılması taraftarı değildir.

Çok eşliliği kusur olarak değil, kemal eseri olarak telakki eden Tıp Profesörü Mazhar Osman Bey de çok eşliliği savunanlardandır. Ona göre çok eşlilik sayesinde savaşlarda ortaya çıkan nüfus dengesizliği giderilecektir. O çok eşliliğin nüfusu artırarak, ahlaksızlığı ve fuhşu azalttığını, bunun yanında tıbbi, fizyoloji, psikoloji ve ictimâî açıdan da birçok faydası olduğunu savunur. Mazhar Osman bir kanun dâhilinde çok eşliliğin kaldırılması durumunda memleketin mezarının kazınacağı düşüncesindedir.⁴³

İslamcı camiadan Hüseyin Kıdvâi de çok eşliliği toplumun menfaatine uygun görerek çok eşliliğin fuhşa engel olduğunu savunur.⁴⁴ Bu durum toplumda meşru ya da gayri meşru bir şekilde çok eskiden beri var olan bir adettir. Kuran'ın yeni bir hüküm koymayarak, var olan bir geleneği belirli şartlar dâhilinde tahdid ettiğini savunur.⁴⁵

Görüldüğü üzere İslamcı camiadan Fatma Aliye, çok eşliliğin İslam da var olan bir hüküm olduğunu kabul etmekle beraber tek eşlilik üzerinde durmuş olsa da; Mahmut Esad, Musa Kazım, Mustafa Sabri, Ahmet Naim, Ömer Nasuhi, Ahmet Hamdi, Hüseyin Kıdvâi ve Reşid Mazhar çok eşliliği pek çok neden ileri sürerek savunmuşlardır. “Fitratta var olan bir durum olması itibarıyla(tenasül), neslin çoğalması, iffeti muhafaza ederek fuhşu engellemek,

³⁵ Musa Kazım, “Hürriyet-Müsavat”, Sebîlü'r-Reşâd, 4 Eylül 1324/21 Şaban 1324, C:I, sy:4, s.54.

³⁶ Ahmet Hamdi Akseki, “İslâmiyet Ve Taaddüd-i Zevcât-I”, Sebîlü'r-Reşâd, 19 Muharrem 1332/5 Kânunuevvel 1329, C:XI, sy:275, s.226.

³⁷ Ahmet Hamdi Akseki, “İslâmiyet Ve Taaddüd-i Zevcât-I”, s.227.

³⁸ Ahmet Hamdi Akseki, “İslâmiyet Ve Taaddüd-i Zevcât-II”, 12 Kânunuevvel 1329/26 Muharrem 1332, Sebîlü'r-Reşâd, C:XI, sy:276, s.244.

³⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, “Taaddüd-i Zevcât-ı Müessesesi-i İctimâiyye-I”, Sebîlü'r-Reşâd, 22 Recep 1342/28 Şaban 1340, C:XXIII, sy.590, s.274.

⁴⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, “Taaddüd-i Zevcât-ı Müessesesi-i İctimâiyye-I”, s.277.

⁴¹ Ömer Nasuhi Bilmen, “Taaddüd-i Zevcât-ı Müessesesi-i İctimâiyye-II”, Sebîlü'r-reşad,6 Mart 1340, sy:591, C:XXIII, s. 294.

⁴² Ömer Nasuhi Bilmen, “Taaddüd-i Zevcât-ı Müessesesi-i İctimâiyye-II”, s.293.

⁴³ Sebîlü'r-Reşâd, “Taaddüd-i Zevcât Hakkında Mazhar Osman Bey'in Mühim Neşriyatı”, 21 Şubat 1340, 15 Recep 1342, sy:589, C:XXIII, s.221-222.

⁴⁴ Hüseyin Kıdvâi, “Müslümanlıkta Kadın(V) ,Taaddüd-i Zevcât”, Sebîlü'r-Reşâd, 17 Recep 1343/12 Şubat 1341, sy:238, C:XXV, s.232.

⁴⁵ Hüseyin Kıdvâi, “Müslümanlıkta Kadın(VII), Taaddüd-i Zevcât ” Sebîlü'r-Reşâd, 26 Şubat 1341/3 Şaban 1343, C:XXV, sy:640, s.244.

kadın erkek nüfusunun dengelenmesi, kadının (hayız, nifas ve menopoz gibi) özel durumları” İslamcıların çok eşliliği savunmalarına sebep olarak gördükleri ortak nedenlerdir. Kısaca, İslamcı ilim ve fikir adamları hiçbir şekilde kanun çıkarılarak, çok eşliliği yasaklama taraftarı olmamışlardır.

4. TARTIŞMALRIN HUKÛK-U AİLE KARARNAMESİNE ETKİSİ

8 Muharrem 1336 (25 Ekim 1917) tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi Tanzimat’tan sonra başlayan kanunlaştırma hareketlerinin son durağı olmuştur. Mecelle (1868-1876) ile Medeni hukuk düzenlenmiş fakat aile hukuku ile ilgili bir çalışma yapılmamıştı. Aile hukuku konusunda tek kaynak fıkıh kitapları ve fetva mecmualarıydı. Bu kararname, İslâm ve Osmanlı aile hukuku alanında yapılan ilk kararname olmuş,⁴⁶ sadece Hanefi mezhebinin görüşleri değil diğer üç mezhebin görüşleri de alınmıştır. Kararname, Osmanlı Hukuk tarihinde sadece bir buçuk sene yürürlükte kalabilmiştir.⁴⁷ Müslümanlar, Hristiyanlar, Museviler hakkında ayrı ayrı hükümler getirmiş olması da kararnamenin bir başka özelliğidir.⁴⁸

Üç fikir akımı da aile hukukunun kanunlaştırılması taraftarı olmuştur. Dönemin şartları Batıcılar, İslâmcılar ve Türkçüleri aynı noktada birleştirmiştir. Fakat her üçü de kanunun muhtevası bakımından farklı fikirlere sahipti.⁴⁹ Bu fikir akımlarının üçü de çıkarılacak kararnameyi oldukça etkilemişlerdir.⁵⁰ Fakat kararnamede komisyon başkanı İslâmcılardan Mahmut Esad olması itibarıyla, İslâmcıların fikirleri genel olarak daha ağır basmıştır.⁵¹

Çok eşlilik mevzusunda ise, Mansurizâde Said Bey’in de kararnameyi hazırlayan heyette bulunması, bu meselede Türkçülerin tarafında olması, Batıcılardan ziyade Türkçülerin kararnameye etkili olmasına neden olmuştur. Fakat bu etkisi de sınırlı olmuştur. Mansurizâde “Ülû’l emr ’in tasarruf ehliyetinin bulunduğunu, buna dayanarak çok karılılığı menetmenin veya belli kayıtlar altına almanın mümkün olduğunu” savunuyordu. Fakat Mansurizâde ’nin bu görüşüne başvurulmamış çok eşlilik serbest kılınmıştır.⁵² Sadece nikâh akdi esnasında kadın kocasına tek kadınla evlenme şartını koşabileceğini, ikinci bir eş aldığı takdirde, kadına boşama yetkisinin verilebileceği hükmü getirilmiştir. Hukuku Aile Kararnamesinin 38. maddesindeki ilgili hüküm ise şöyledir: “Üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevviç sahih ve şart muteberdir.” Bu şart Hanefi mezhebinde mümkün olmadığı için Hanbeli mezhebi esas alınarak yapılmıştır.⁵³ Mansurizâde çok eşliliğin direk men edilmesi için çok uğraşmış fakat diğer komisyon üyelerine bunu kabul ettirememiştir.

Madde bu halde bile İslâmcılar tarafından çok eleştiri almıştır.⁵⁴ Darülfünun İlahiyat Hocalarından Sadrettin: “*Nikâh-ı sani için zevce-i ûla ’nın muvafakatine bakılmayacağı, kitap ve sünnet ile malum olduğu halde yine şart imiş gibi nazar-ı itibare alıp da ondan sonra bi’delâle rızasını iddia...*” gibi ifadelerle alınan çok evlilik kararının Kur’ân ve sünnete uygun olmadığını savunmuştur.⁵⁵

⁴⁶ (1306-1888) yılında M. Kadri Paşa “el-Ahvalü’ş Şahsiyye “adıyla Mısırdaki Hanefi mezhebinin aile hukukuna dâir kanunname hazırlamış fakat yürürlüğe girmemiştir. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, I. Basım, İstanbul, Arı-Sanat Yayınevi, 2008, s.574.

⁴⁷ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, 1985, İstanbul, Anka Yayınları, s.152-162; Ekinci, s.573; Halil Cin/Ahmet Akagündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s.487.

⁴⁸ Cin/ Akagündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s.491; Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.208.

⁴⁹ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.166.

⁵⁰ Ekinci, s.574.

⁵¹ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.180.

⁵² Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.179.

⁵³ Halil Cin/Gül AkYılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2003, Konya, Sayram Yayınları, s.342; Halil Cin/Ahmet Akagündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s.492.

⁵⁴ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s.180.

⁵⁵ (Bkz. Sadreddin “*Hukuk-ı Aile ve Usûl-i Muhakemat-ı Şer'iyye Kararnameleri Hakkında, Sebülü'r-Reşâd, İsam, Osmanlıca Makaleler Arşivi: <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleosm/findrecords.php>*)

Kamuyunun tek eşli olma tutumu ve yapılan entelektüel tartışmalar Cumhuriyetin kurulmasındaki ilk taslaklarda yerini almış, 4 Ekim 1926 tarihinde İsviçre Medeni Kanunu aynen kabul edilerek yeni kurulan devlette tek eşlilik kabul edilmiştir.⁵⁶ Günümüzde TMK'nın 143.maddesinde "...evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dâir medeni nikâh esası ile... Aile cüzdanı gösterilmeden evlenmenin dini töreni yapılamaz." hükmüyle evlilik benzeri birlikte yaşamalar ve imam nikâhı ile yapılan evlilikler anayasanın dışında bırakılmıştır.⁵⁷ 1930'lardan sonra genel olarak çok eşlilik silinse de, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde kısmen devam etmiştir.⁵⁸

5. SONUÇ

Taaddüd-i zevcat ile ilgili üç fikir akımının görüşleri değerlendirildiğinde; Batıcılar, tek eşliliği Avrupa kanunlarını taklit ederek alma taraftarı olmuşlardır. Türkçüler; Türklerde eskiden beri var olan, tek eşlilik geleneğini sürdürme taraftarı olup Batıcılardan farklı olarak Avrupa kanunları direk olarak değil, hükümleri ictihad yoluyla çözüme ulaştırma taraftarı olmuş ve tek eşliliği savunmuşlardır. İslamcılar ise; Gerek Avrupalılara, gerek Batıcılara ve Türkçülere karşı çok eşliliği (Kur'ânda var olan bir hüküm olması itibarıyla) savunmuşlar, zaman zaman da savunmak adına meseleyi abartmışlarsa da, bilhassa adalet hususunu zikrederek tek eşliliğin daha hayırlı olduğunu, taaddüd-i zevcât'ın emir değil, ruhsat olduğunu ifade ederek taaddüd-i zevcât'ı psikolojik, fizyolojik, toplumsal ve tıbbi açılar başta olmak üzere bireyin ve toplumun selameti için birçok açıdan savunmuşlardır.

1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi üç ideolojinin de beklentilerini tam olarak karşılayamamıştır. Yani ne Batıcıların, ne de Türkçülerin istediği gibi çok eşlilik yasaklanmış ne de İslamcılarının istediği gibi tamamen izin verilmiştir. Bu kararname ile ilk defa çok evliliğe kısıtlama getirilmiş, erkek ikinci bir eş almak istediği takdirde, ilk eşin izin ve rızasını alma şartı getirilmiştir. Şayet eşi kadının üzerine evlenirse bu durumda kadına boşama hakkı tanınmıştır. Kararname kısa bir süre yürürlükte kaldığı halde tartışmalar uzun bir süre devam etmiştir. Zira son dönem ilim ve fikir adamları modernleşmeyi ve ilerlemeyi kadının ilerlemesine, sosyal statüsüne, kadın erkek eşitliğine bağlı olarak telakki etmişlerdir. Tartışmalar II. Meşrutiyet Döneminde altın çağını yaşayarak, devam etmiş, 1926 tarihli İsviçre Medeni Kanununun kabul edilmesiyle tek eşlilik hâkim kılınmıştır.

KAYNAKLAR

Kitap ve Makaleler

- Aydın, Mehmet Akif, (1985) *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Anka Yayınları,.
- Demircan, A., (2003) "Cahiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadımla Evlilik", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstem, I(2) 9-32.
- Berkes, N., (2002) *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Batıcılık, Ulusçuluk Ve Toplumsal Devrimler*, II. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1998
- Bernard L., (2002) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Boğaç B T Çev.) Arkadaş Yayınları.
- Baher Cem (1996), Duben Alen, *İstanbul Haneleri*, İstanbul: İletişim Yayınları,
- Cin, Halil, Akyılmaz Gül, *Türk Hukuk Tarihi, Konya*, Sayram Yayınları, 2003.
- Cin Halil, Akagündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.
- Doğanay, Pürselim "Eşcinsel Hayat Ortaklığında Terekenin Paylaşılması", M. H. B, Y:31, S:1, 2001.
- Ekinci Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku*, I. Basım, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2008.
- Erkal, Mustafa E. , *Sosyoloji*, İstanbul, 1987.
- Kayabaş, Ebru, *Osmanlı Devletinde Tanzimat Dönemi İtibarıyla Aile Hukukunun Gelişimi*, İstanbul, Filiz

⁵⁶ Ebru Kayabaş, *Osmanlı Devletinde Tanzimat Dönemi İtibarıyla Aile Hukukunun Gelişimi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2009.s.8.

⁵⁷ Bilge Öztan, *Aile Hukuku*, 2004, Ankara, 5.Basım, Turhan Yayınları, s.9.

⁵⁸ Cem Baher, Alen Duben, *İstanbul Haneleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.165.

Kitabevi, 2009.

Öztan, Bilge, *Aile Hukuku*, Beşinci Basım, Ankara, Turhan Yayınları, 2004.

Ramazanoglu, Yıldız, “Osmanlı Kadın Hareketinde İslâmcı Temalar”, Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi-Sempozyum Tebliğleri, İstanbul, 2013.

Türköne, Mümtazer, “Osmanlılarda Islahat Ve Teceddüd -Modernleşme Ve Din”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, İz Yayıncılık, I-VII, 1996.

Sürelî Yayınlar:

Abdullah Cevdet, “ Kanun-u Medeni ve Adliye Vekilimiz”, İctihad, 1 Haziran 1926, No:205, 3989-3991.

Ahmet Naim, “ Taaddüd-i Zevcât İslâmiyetten Men Olunabilir mi imiş? ”, Sebilü’r-Reşâd, C: XII, 15 Mayıs 1329, 216-221.

Akseki, Ahmet Hamdi, “ İslâmiyet Ve Taaddüd-i Zevcât-I”, C: XI, Sebilü’r-Reşâd, 19 Muharrem 1332, sy. 275, 226- 228.

“ İslâmiyet Ve Taaddüd-i Zevcât-II”, C:XI, Sebilü’r-Reşâd, 26 Muharrem 1332/12

Kânunuevvel 1329, C:11, sy.275, 226-228.

Bilmen, Ömer Nasuhi, “ Taaddüd-i Zevcât-ı Müessese-i İctimâiyeye-I, C:XXIII, Sebilü’r-Reşâd,6 Mart 1340, sy. 591, 292-296.

“ Taaddüd-i Zevcât-ı Müessese-i İctimâiyeye-II”,C:XXIII, Sebilü’r-Reşâd, 6 Mart 1340, sy.591, 292-296.

İleri, Celal Nuri, “ Kadınlar”, İstanbul, İctihat Matbaası,1331,s.139-148.

Mahmut Esad, “*Taaddüd-i Zevcât*”, Malûmat, Tahir Bey. 40 No. Matbaası, Konstantiyye, 1316. Fatma

Aliye, *Taaddüd-i Zevcât-ı Zeyl*, Malûmat Kütüphanesi, Tahir Bey 40 No. Matbaası, Konstantiniyye, 1316

Mansurizâde Said, “ İslâm’da Kadın-Taaddüd-i Zevcât İslâm’dan Men Olunabilir”, C:I, İslâm Mecmûası, 8 Mayıs 1330, sy. VIII, 233-238.

“ İslâm Kadını-Taaddüd-i Zevcât Münâsebetiyle- Yine Efkâr-ı Umûmiyeye”, C:I, İslâm Mecmûası, 19 Haziran 1330, sy. XI, 325- 331.

Musa Kazım, “ Hürriyet-Müsavat” ,C:I, Sebilü’r-Reşâd,4 Eylül 1324/21 Şaban 1324, s.54.

Mustafa Sabri, “ Dini İslâm da Hedefe Münâkaşa Olan Mesâilden Taaddüd-i Zevcât”, C:I, Beyânü’l Hak, 1 Kânunuevvel 1324/20 Zilkade 1326, sy.11, 226-231.

“ Din-i Müceddidler”, Şehzade Paşa Evkaf Matbaası, 1342-1338, 236-265.

Sebilü’r-Reşâd, “ Taaddüd-i Zevcât Hakkında Mazhar Osman Bey’in Mühim Neşriyatı”, C:XXIII, 21 Şubat 1340, 15 Recep 1342, sy.589, 221-222.

Tahsin Nahid, *Kadınlarımız(Celal Nuri Bey’in Kadınlarımız Eseri Münasebetiyle)*, İctihad, 4 Temmuz 1329, 1536-1538.

Şemseddin Sami, *Kadınlar*, Hazırlayan, İsmail Doğan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996.

Kıdvâi, Hüseyin, “ Müslümanlıkta Kadın-V” ,C: XXV, Sebilü’r-Reşâd,17 Recep 1343/12Şubat 1341, sy.238, 221- 223.

” Müslümanlıkta Kadın-VII” C:XXV, Sebilü’r-Reşâd,26 Şubat1341/3 Şaban1343,C:25, sy. 640, 242-244.